

Milan Urošević*Institut za filozofiju i društvenu teoriju,
Univerzitet u Beogradu*

milan.urosevic@instifdt.bg.ac.rs

Politika i teorija – „tri oblika politizacije metoda”, neoliberalizam i zaokret ka proučavanju subjektivnosti u radu Mišela Fukoa*

Apstrakt: U radu istražujemo faktore koji su uticali na Fukoov izbor neoliberalizma kao predmeta istraživanja i faktore koji su doveli do njegovog zaokreta ka proučavanju subjektivnosti početkom osamdesetih. Glavni fokus istraživanja će biti uticaj društveno-političkog konteksta na Fukoov rad. Pokazaćemo da se taj uticaj može uočiti od samih početaka njegovog rada, a da Fuko od sedamdesetih eksplicitno „politizuje” svoje istraživačke poduhvate. Pod politizacijom podrazumevamo podređivanje intelektualnog rada političkim ciljevima i tvrdimo da se njegovo istraživanje neoliberalizma smešta u okvir istraživanja istorije liberalizma, u šta se Fuko upušta usled svog političkog angažovanja u drugoj polovini sedamdesetih. Tvrdićemo da u neoliberalizmu pronalazi idejni okvir za novu levu politiku koja bi ciljala ka uvećanju individualne autonomije. Potom ćemo istaći da se Fukoovo istraživanje istorije subjektivnosti tokom osamdesetih može videti kao traganje za etičkim okvirom te politike. Rad završavamo poređenjem našeg istraživanja sa istraživanjima drugih autora koji su se bavili ovim aspektima Fukoovog rada.

Ključne reči: neoliberalizam, subjektivnost, intelektualci, teorija upravljaštva, *homo economicus*, društveni kontekst, istorija ideja

Uvod

Isaja Berlin (Isaiah Berlin) (1994, 22) je mislioce klasifikovao u dve osnovne kategorije: lisice i ježeve. U kategoriju ježeva spadaju oni čija misao sve fenomene shvata kroz jedinstvenu viziju, a u kategoriju lisica oni koji istražuju mnoštvo difuznih fenomena ne ujedinjujući ih ikakvim principom.¹ Tema ovog rada je misao Mišela Fukoa (Michel Foucault), koja se bezrezervno može

* Ovaj članak je realizovan uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada.

¹ Primeri mislilaca koje Berlin (1994, 22) svrstava u kategoriju ježeva su: Platon (Πλάτων), Hegel (Georg Wilhelm Friedrich Hegel), Dostojevski (Fyodor Dostoevsky),

svrstati u kategoriju lisice. Njegov rad je fragmentaran, nesistematičan i nije usmeren ka razvijanju jedinstvenog teorijskog i metodološkog pristupa.² Stoga je izuzetno teško ponuditi objedinjeno tumačenje Fukoovog rada koje ga ne bi predstavilo koherentnijim nego što jeste³ (Gutting 2005, 2–4).

Prema Nilonu (Jeffrey Nealon), Fukoov rad doživljava dve transformacije. Prva se dešava između 1969. i 1975. i predstavlja prelaz iz prvog perioda njegovog rada, tokom kog proučava diskurs, u drugi period, koji karakteriše proučavanje fenomena moći. Druga transformacija se dešava između 1979. i 1980. i tiče se prelaska u treći period, koji karakteriše proučavanje subjektivnosti (Nealon 2008: 5). Ovoj transformaciji prethodi serija kurseva na Kolež de Frans (*Collège de France*), održanih između 1976. i 1979, tokom kojih istražuje fenomen „upravljaštva”. Poslednji kurs u toj seriji Fuko posvećuje neoliberalizmu. Dakle, proučavanje neoliberalizma se u istoriji njegove misli nalazi na prekretnici između drugog i trećeg perioda. Upravo je to specifično mesto neoliberalizma u Fukoovoj misli fokus našeg rada.⁴

Naše istraživanje će pokušati da odgovori na dva pitanja – (1) koji su kontekstualni faktori uticali na Fukoov izbor neoliberalizma kao objekta proučavanja i (2) kako je to proučavanje uticalo na Fukoov dalji rad, tj. kako je uticalo na promenu njegovog istraživačkog fokusa ka proučavanju subjektivnosti. U skladu sa tim pitanjima, naše istraživanje razvoja njegove misli će se kretati na dva nivoa. Na prvom nivou ćemo pratiti kako su se razvijali koncepti i metodi koje koristi, promene istraživačkih fokusa i nastanke novih ideja. Na drugom nivou ćemo rekonstruisati društveni kontekst u okviru kog se razvijala Fukoova misao.⁵ Dakle, u ovom članku ćemo dati kratku istoriju međudnosa promena u Fukoovom radu i društveno-političkog konteksta ne bismo li tim putem objasnili njegov

---

a neki od primera iz kategorije lisica su: Aristotel (Ἀριστοτέλης), Montenj (Michel de Montaigne), Puškin (Alexander Pushkin).

² Fuko (2010c, 169) je sam istakao da za potrebe svakog istraživanja razvija poseban metod.

³ Miler (James Miller) pokušava da pronađe jedinstvo u Fukoovom delu, tvrdeći da celokupan njegov rad predstavlja istraživanje različitih oblika „graničnih iskustava” u kojima se subjekt razgrađuje (Miller 1993).

⁴ Ovakva periodizacija Fukoovog rada je svakako uslovna, pošto se teme diskursa, moći i subjektivnosti mogu naći u svim periodima njegove karijere. Kao što kaže u jednom od svojih poslednjih intervjua, njegova istraživanja su uvek bila fokusirana na tri domena: „istina, moć i ponašanje pojedinca” (Foucault 1996c, 466). Dakle, pre možemo govoriti o promeni u fokusu Fukoovih istraživanja,

koji je u određenim periodima posebno usmeren na jednu od te tri teme. Za drugačiju periodizaciju njegovog rada konsultovati istraživanja Stjuarta Eldena (Stuart Elden) (Elden, 2016, 2017, 2021).

⁵ Prema istoričaru ideja Eriksenu (Trond Berg Eriksen) (2013, 10), „istorijska i društvena topografija” je horizont moguće varijacije u idejama mislilaca.

izbor neoliberalizma kao istraživačkog predmeta i potonju promenu fokusa ka istraživanju subjektivnosti.

Glavni argument ovog članka je da se mesto neoliberalizma u njegovom radu, kao i zaokret ka proučavanju subjektivnosti najbolje mogu objasniti specifičnim odnosom francuskih intelektualaca sa političkom levicom u drugoj polovini dvadesetog veka. Tačnije, tvrdićemo da su na Fukoov izbor neoliberalizma kao istraživačkog predmeta i zaokret ka proučavanju subjektivnosti najviše uticali različiti oblici političkog i aktivističkog angažovanja, kao i njegovi pokušaji da svojim intelektualnim radom osvetli probleme sa kojima se suočavala leвица u njegovom vremenu.

Kurs „Rađanje biopolitike” na kom Fuko izlaže svoju analizu neoliberalnih ideja preveden je na engleski jezik 2008. i vrlo brzo postaje predmet brojnih istraživanja. Prvo od njih u svom tekstu izlaže Majkl Berent (Michael Behrent) (2009), a autori kao što su Hose Pestaña (José Pestaña) (2011) i Žofroa de Laganri (Geoffroy de Lagasnerie) ([2011] 2020) vrlo brzo daju svoje doprinose⁶ (Sawyer and Steinmetz-Jenkins 2019: VIII). Ova istraživanja izlaze iz akademskih krugova 2014. godine intervjuom Danijela Zamore (Daniel Zamora) za popularni levičarski sajt „Jakobinac” (*Jacobin*)⁷, a kulminaciju doživljavaju 2016. godine objavljivanjem zbornika „Fuko i neoliberalizam” (*Foucault and Neoliberalism*) u uredništvu Danijela Zamore i Majkla Berenta.⁸

Usled njegovog ikoničkog statusa u društveno-humanističkim naukama mnogi su oklevali da bliže sagledaju ideje i afinitete koje je Fuko razvio pri kraju svoje karijere, a koji u velikoj meri odudaraju od slike radikalnog intelektualca, kako se on obično percipira (Zamora 2016a, 12–14).

S obzirom na njegov značaj,⁹ istraživanje Fukoovog odnosa prema neoliberalizmu, kao i zaokreta koji njegova misao doživljava na kraju karijere čine nam se kao teme od izuzetnog značaja. Stoga ćemo ovaj članak završiti sumirajući i

⁶ Stjuart Elden (Stuart Elden) je ova istraživanja nazvao senzacionalističkim jer se ne zasnivaju na novootkrivenim podacima, s obzirom na to da su neki autori pisali o Fukoovoj analizi neoliberalnih ideja i pre nego što je kurs objavljen (Sawyer and Steinmetz-Jenkins 2019: IX). Eldenova tvrdnja je delimično tačna, na primer teoretičar upravljaštva Tomas Lemke (Thomas Lemke) je 2001. objavio članak o Fukoovom kursu „Rađanje biopolitike” (Lemke 2001). Ipak, i pored toga ovaj kurs pre Berentovog teksta nije doveden u vezu s ostatkom Fukoovog rada, niti sa širim društvenim kontekstom.

⁷ <https://www.jacobinmag.com/2014/12/foucault-interview/> 12.10.2014.

⁸ Iste godine tvrdnje iz ovih tekstova i intervju a dospevaju čak i na portal Vašington post-a. <https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2014/12/11/why-michel-foucault-is-the-libertarians-best-friend/> 11.12.2014.

⁹ Taj uticaj se može ilustrovati činjenicom da je 2016. „Nadzirati i kažnjavati” proglašena za sedmu najcitiraniju monografiju u društvenim naukama <https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2016/05/12/what-are-the-most-cited-publications-in-the-social-sciences-according-to-google-scholar/#author> 12.06.2016.

diskutujući različite pozicije u debati o odnosu Fukoa i neoliberalizma, dovodeći ih u vezu sa našom analizom.

Politički uticaji na početku Fukoovog rada – rani pokušaji prevladavanja marksizma kroz strukturalizam

Fuko upisuje Visoku normalnu školu (*École Normale Supérieure*) 1946, odmah posle Drugog svetskog rata (Eribon 2014, 42–43). Intelektualna scena u Francuskoj je tada pod snažnim uticajem marksizma i egzistencijalizma, čija se kombinacija oličava u liku Žan-Pola Sartra (Jean-Paul Sartre) (Miller 1993, 38–47). Stoga je akademska filozofija u ovom periodu prožeta fenomenologijom i Hegelovom filozofijom, te Fuko (2010, 178) ističe da je njegovo studiranje obeleženo filozofskim pravcima koji se zasnivaju na kartezijanskom shvatanju subjektivnosti. Takođe, pod jakim uticajem oslobodilačke borbe francuski intelektualci se intenzivno javno angažuju, zalažući se za humanističke vrednosti i ličnu slobodu (Christofferson 2004, 27).

Francusku intelektualnu scenu tog perioda takođe obeležava odnos intelektualaca sa Komunističkom partijom Francuske (*Parti communiste français*, PCF). Intelektualci su posle oslobođenja gledali na PCF kao sredstvo za sprovođenje sopstvenih ideja o humanijem i boljem društvu.¹⁰ Oni stoga prihvataju marksističku ideju „revolucije” i shvataju je kao promenu postojećeg i uspostavljanje humanijeg i slobodnijeg poretka¹¹ (Christofferson 2004, 29). Marksističke ideje se tada brzo šire među studentima, što utiče na Fukoa i on pristupa PCF 1950.¹² (Eribon 2015, 55–56)

On ističe da je postao član PCF jer se u tom periodu osećao izgubljeno, nije se pronalazio u egzistencijalizmu i fenomenologiji (Fuko 2010c, 181), a vrlo brzo istupa i iz PCF. Ono što je Fukou (2010, 181–182) najviše smetalo u partiji je dogmatičnost i autoritarnost, diktiranje poželjnog mišljenja od strane partijskih funkcionera i očekivanje da članovi partije to bezuslovno prihvate. Fuko se u ovom periodu teško uklapa u akademsko okruženje te ga marginalnost i otuđenost koju doživljava dovodi do struje mišljenja u kojoj pronalazi izlaz iz he-

¹⁰ Intelektualci se prema PCF tako odnose jer je u tom periodu ova partija uživala ogroman ugled u francuskom narodu pošto je imala značajnu ulogu u pokretu otpora tokom rata (Christofferson 2004, 29).

¹¹ Najznačajnije glasilo radikalnih intelektualaca u ovom periodu je časopis „Moderna vremena” (*Les Temps modernes*). Kako Sartr ističe namera intelektualaca je da tim časopisom „militarizuju svoje pisanje u službi slobode pojedinca i socijalističke revolucije” (Christofferson 2004, 27).

¹² Eribon (Didier Eribon) (2015, 55) navodi da je u „Višoj normalnoj školi” za vreme Fukoovog studiranja čak 25% studenata bilo uključeno u PCF.

gelijanizma i egzistencijalizma (Eribon 2014, 43–44). Radi se o misliocima kao što su Bataj (Georges Bataille), Blanšo (Maurice Blanchot), Klosovski (Pierre Klossowski) i Niče (Friedrich Nietzsche) (Fuko 2010c, 177–178).

U radu tih autora Fuko (2010, 179–180) pronalazi preispitivanje sartrovski shvaćenog subjekta kao izvora smisla i podsticaj da razmišlja o osnovama na kojima počiva shvatanje subjekta u zapadnoj kulturi. Pod njihovim uticajem Fuko početkom pedesetih razvija interesovanje za psihopatologiju¹³ (Eribon 2014, 71–72), koje kulminira njegovom prvom monografijom nazvanom „Mentalna bolest i psihologija”. U ovom delu Fuko istražuje istoriju psihijatrije u modernom dobu. Oslanjajući se na teorijsku kombinaciju marksizma i egzistencijalističke psihologije Ludviga Binsvangerera (Ludwig Binswanger), on ističe da je mentalna bolest specifična organizacija iskustva nastala usled otuđenja i kapitalističke klasne organizacije (Foucault, 1976).

To delo postepeno evoluiralo i dobija svoju potpuniju verziju 1962. u „Istoriji ludila”, koju Fuko piše tokom boravaka u Švedskoj i Poljskoj¹⁴ pod uticajem istoričara Žorža Dimezila (Georges Dumézil). Fuko usvaja Dimezilov metoda traganja za izomorfim strukturama koje u različitim kulturama organizuju mentalne predstave¹⁵ (Dos 2016, 64–65) i tvrdi da u „Istoriji ludila” istražuje kako mnoštvo različitih faktora u određenom periodu uslovljava doživljaj ludila (Eribon 2014, 153). On ističe da nijedan od tih faktora nema primarnu uzročnu moć u formiranju iskustva ludila, što nam pokazuje da Fuko između „Mentalne bolesti i psihologije” i „Istorije ludila” usvaja proto-strukturalistički istoristički metod i odbacuje marksističko insistiranje na primatu ekonomskih faktora.

Ipak, Fuko (1980: 10) rad se u ovom periodu ne može svrstati u strukturalizam, jer u „Istoriji ludila” tvrdi da mu je cilj pronalazak „izvornog iskustva” ludila ispod istorijski nagomilanih slojeva naučnog znanja (Drajfus i Rabinov 2017, 31–41). Po objavljivanju „Istorije ludila” 1962. Fuko sve više teži izučavanju diskursa kao autonomne realnosti, što ga približava strukturalizmu. Nje-

---

¹³ Na razvoj ovog interesovanja takođe su uticali brojni mentalni problemi od kojih Fuko pati u ovom periodu i usled kojih više puta pokušava da izvrši samoubistvo. Eribon ističe da je uzrok toga Fukoova nemogućnosti da ispolji svoju homoseksualnost usled netolerantnog okruženja (Eribon 2014, 46–47). Miler, sa druge strane, ističe da je okruženje u „Višoj normalnoj školi” u tom periodu tolerisalo visok nivo seksualnih sloboda te da su Fukoovi mentalni problemi morali imati drugačije uzroke (Miller 1993, 56–57).

¹⁴ Tokom boravka u Varšavi 1958. Fuko u pismu Dimezilu izražava svoje razočaranje siromaštvom i neurednošću života u tom gradu (Eribon 2014, 123). On biva prinuđen da hitno napusti Varšavu kada je policija otkrila njegovu vezu sa homoseksualnom supkulturom (Eribon 2014, 124–125). Ovo je jedan od događaja koji su nesumnjivo uticali na njegov anti-komunizam i protivljenje režimu u SSSR.

¹⁵ Levi-Stros (Claude Lévi-Strauss) je Dimezila smatrao osnivačem strukturalizma, što je Dimezil poricao (Dos 2016, 61–63).

govo približavanje strukturalizmu i anti-humanizmu koji ga karakteriše korelira sa promenama u francuskoj intelektualnoj javnosti krajem pedesetih. Osim bliskosti sa PCF, ono što karakteriše francusku intelektualnu scenu u posleratnom periodu je naklonost prema SSSR. Razlog za to je ugled koji SSSR uživa kao država koja je najviše doprinela pobedi nad nacizmom (Christofferson 2004, 29). Usled toga, mnogi intelektualci pravdaju zločine počinjene u SSSR, tvrdeći da su oni nužni za ostvarenje boljeg i humanijeg društva¹⁶ (Christofferson 2004, 29–30). Invazija na Mađarsku 1956. drastično menja takvu percepciju SSSR i odnos intelektualaca sa PCF.

Do 1956. SSSR gubi veći deo ugleda koji je imao u posleratnom periodu te se francuski intelektualci ne ustručavaju da izraze svoje kritike pošto SSSR okupira Mađarsku. Intelektualci oštro osuđuju taj postupak, kao i podršku koju vladi SSSR upućuje PCF. Iz perspektive francuskih intelektualaca gušenje narodne pobune u Mađarskoj se činilo kao drastično kršenje vrednosti lične slobode, koju su visoko cenili (Christofferson 2004, 37–38). Ovo je prvi veći procep koji nastaje između intelektualne javnosti i PCF, što otvara put kritici režima u SSSR, komunističke ideologije i marksizma. Takođe, usled otuđenja od PCF, šezdesete godine karakteriše depolitizacija francuskih intelektualaca (Christofferson 2004, 49). Egzistencijalizam i klasični marksizam gube svoju političku bazu zbog odvajanja intelektualaca od PCF, što otvara put za njihovu kritiku i razvoj novih teorijskih struja.

Filozofija egzistencijalizma je naglašavala mogućnost subjekta da menja svet oko sebe i prida mu smisao (Flynn, 2006). U atmosferi depolitizacije intelektualaca šezdesetih dešava se uspon strukturalizma kao teorijskog pravca koji ističe determinisanost delanja subjekta. Uspon ovog teorijskog pravca se dešava uporedo sa rastom sumnje intelektualaca u univerzalističke ideje na čelu sa marksizmom i značajem koji pridaje revolucionarnom subjektu. Stoga, tokom šezdesetih intelektualci tragaju za novim revolucionarnim subjektom u kog će položiti nade za ostvarenje vrednosti lične slobode, koja im usled sukoba sa autoritarnošću PCF postaje sve važnija (Christofferson 2004, 42–43).

Fuko (2010c, 179) ističe da su se za strukturalizam u tom periodu interesovali mladi intelektualci, oni koji nisu imali iskustva sa oslobodilačkom borbom i nisu bili poneseni „moralom iz rata”. Ono što ih je povezivalo on naziva „strašću za sistemom”, pod čim misli na istraživanje koherentnih kulturnih fenomena koji determinišu subjekta (Foucault 2020, 30). Fukoovo uklapanje u strukturalistički pravac i proučavanje sfere diskursa kao autonomne kulminira 1966. objavljivanjem knjige „Reči i stvari”.

---

¹⁶ Način na koji intelektualci vide SSSR u ovom periodu je najjasnije formulisao Merlo-Pontí (Maurice Merleau-Ponty) u knjizi „Humanizam i teror”, objavljenoj 1947. (Christofferson 2004, 30)

On u ovom delu istražuje istoriju lingvistike, biologije i ekonomije od sredine 17. do 19. veka. Centralni pojam tog istraživanja je „epistema” (*épistémè*) i Fuko (1971, 63) je definiše kao konfiguraciju epistemološkog polja koje povezuje diskurse različitih nauka i omogućava empirijsko saznanje u njima. Episteme koje u ovom delu istražuje su „klasična”, koja postoji između 17. i kraja 18. veka, i moderna, koja nastaje početkom 19. veka. On ističe da se moderna epistema zasniva na čoveku kao istovremenom subjektu i objektu saznanja, usled čega u njoj nastaju humanističke nauke u kojima se čovek istražuje kao specifičan empirijski fenomen (Fuko 1971, 375). Paradoks ovih nauka, prema Fukou (1971, 369–376), jeste njihov pokušaj da odgonetnu čovekovu istoričnost. One istovremeno pokušavaju da misle čoveka kao istorijski fenomen dok poreklo istoričnosti lociraju u njegovoj prirodi.

Pored slave,¹⁷ ova knjiga Fukoa čini metom brojnih kritika, prevashodno jer je napisana kao kritika egzistencijalizma i marksizma. Fuko (1971, 308) tvrdi da je marksizam ograničen konfiguracijom moderne episteme jer se zasniva na figuri čoveka koju vidi istovremeno kao kreatora i produkt istorije. Takva kritika marksizma je rezultat njegovog pokušaja da napiše strukturalističku istoriju bez subjekta i delimično je motivisana Fukoovim ubeđenjem da „Istorija ludila” nije bila dovoljno zapažena usled uticaja PCF koja je intelektualcima nametala marksističku ideologiju¹⁸ (Eribon 2014, 159). Najuticajnija kritika „Reči i stvari” dolazi od Sartra kao figure koja u jednom objedinjuje marksizam i egzistencijalizam i ona će motivisati Fukoa da u „Arheologiji znanja” revidira svoje teorijske postulate.¹⁹ Prema Sartru, metodologija „Reči i stvari” ne može objasniti transformaciju epistema upravo jer Fuko teži da napiše bez-subjektnu istoriju. On ističe da bi Fuko transformaciju epistema mogao objasniti jedino uvođenjem „praxis”-a delatnog subjekta, a samim tim i istorije²⁰ (Paras 2006, 28).

¹⁷ „Reči i stvari” proslavljaju Fukoa, između ostalog, jer su objavljene 1966, u godini koju Dos (2016, 416) naziva „najsvetlijom godinom strukturalizma”. Ovo delo je u prvoj godini prodato u 20.000 primeraka, a do 1987. ih je prodato ukupno 107.000. Dos (2016, 445–446) primećuje da su to impresivne cifre, posebno ako uzmemo u obzir da se radi o izuzetno hermetičnom tekstu.

¹⁸ Eribon ističe da je Fukoova procena o nedovoljnoj zapaženosti „Istorije ludila” netačna i pruža primere brojnih intelektualaca koji su se osvrnuli na to delo u svojim člancima (Eribon 2014, 159).

¹⁹ Sartrova kritika je svakako imala najviše uticaja na Fukoa, ali kritike su upućivali i mnogi intelektualci povezani sa PCF koji su ga optužili da svojim strukturalizmom održava *status quo* (Eribon 2014, 215).

²⁰ Sartr svoju kritiku dovodi u vezu sa Fukovom kritikom Marksa (Karl Marx) i tvrdi da bi uvođenje istorije u analizu Fukoa neizbežno dovelo do marksizma kao naučno najutemeljnijeg metoda istraživanja istorije. On zbog toga Fukoov rad opisuje kao napad na marksizam i optužuje ga da je „poslednja brana koju buržoazija još može da podigne protiv Marksa” (Paras 2006, 28).

„Arheologija znanja” je Fukoov odgovor Sartru koji piše tokom boravka u Tunisu između 1966. i 1969. (Paras 2006, 29) Iako ne možemo znati tačno u kom periodu je napisana, u njoj vidimo izvesne odmake od strukturalizma (Frank 1989, 166–182) koje možemo pripisati Fukoovim iskustvima. U martu 1968. u Tunisu počinje studentska pobuna u kojoj on aktivno učestvuje.²¹ On svedoči da su ove demonstracije bile izrazito nasilne i rezultirale su drakonskim kaznama za neke od njegovih studenata (Eribon 2014, 237). To iskustvo ostavlja dubok utisak na njega i otkriva mu značaj političkog delanja i borbe za društvene promene (Eribon 2014, 239). Usled toga, on u „Arheologiji znanja” menja svoj odnos prema Marksu. U ovom delu Fuko (1998, 15–18) svoj rad dovodi u vezu sa školom „Anala” (*École des Annales*) i tvrdi da je u njoj razvijen istraživački metod koji se zasniva na kompleksnim istorijskim procesima i koji stoga eliminiše centralno mesto subjekta, a Marksa navodi kao njegovog začetnika.

Ovi razlozi navode Fukoa da se u „Arheologiji znanja” distancira od strukturalizma usled čega uvodi pojam „prakse”. Za razliku od strukturalista čiji je fokus jezik, on ističe da je njegov predmet istraživanja „iskaz” kao „vremenski i prostorno određena iteracija diskurzivne prakse” (Urošević 2021a, 287). Prema Fukou, arheologija mapira pravilnosti u diskurzivnoj praksi tako što traga za „korelacijama, funkcijama i preobražajima u grupisanju iskaza” (Fuko 1998, 43). Fuko pokušava da odgovori na Sartrovu kritiku povezivanjem pravila diskurzivne prakse sa ne-diskurzivnom stvarnošću. On ističe da arheologija treba da istraži „specifične oblike artikulacije” pravila diskursa sa institucionalnim uređenjima, političkim događajima i ekonomskim praksama (Fuko 1998a, 175).

Pokušaj povezivanja diskursa sa političkim i ekonomskim događajima, promena odnosa prema Marksu, kao i uvođenje pojma „prakse” nesumnjivo pokazuju uticaj Sartrove kritike na Fukoov rad ali i uticaj njegovih iskustava u Tunisu. Fuko se distancira od rigidnog i sinhronijski usmerenog strukturalizma, te možemo reći da „Arheologija znanja” najavljuje promenu njegovog metoda koja će nastupiti po povratku u Pariz 1969, između ostalog usled njegovih iskustava tokom različitih političkih aktivnosti u kojima će učestvovati.

Prva forma politizacije metoda – maoizam i genealogija

Studentska pobuna maja 1968. u Parizu se može videti kao pokušaj političkog delanja one generacije intelektualaca koji su tokom šezdesetih bili depolitizovani. Ove proteste karakteriše radikalno zalaganje za direktnu demokratiju i sumnja u svaki oblik hijerarhijskog političkog organizovanja (Christofferson

²¹ Ransijer (Jacques Rancière) svedoči da je tokom ovih demonstracija Fuko napadnut od strane policije (Dos 2019, 166).

2004, 51). Takve tendencije privlače intelektualce usled fokusa na slobodu pojedinca i oni im se pridružuju. PCF javno osuđuje ove proteste usled čega intelektualci konačno raskidaju sa njom i razvijaju afinitet prema oblicima političkog organizovanja i delanja koji karakterišu ove proteste (Christofferson 2004, 53).

Najuticajnija organizacija na studentskim protestima 1968. je „Proleterska levica” (*Gauche prolétarienne*, GP)²². Inspirisana maoizmom, GP se vodila svojevrsnom populističkom ideologijom, koja je podrazumevala pružanje podrške svakom obliku političke pobune protiv vladajućih društvenih struktura²³ (Christofferson 2004, 59). Fukoa takav oblik političkog delanja privlači, jer u njemu vidi mogućnost za odmak od marksističkog insistiranja na primatu radničke klase i otvaranje prostora za pluralizam subjekata političkog otpora. Usled toga on otpočinje saradnju sa GP 1969.²⁴ i osniva „Grupu za informisanje o zatvorima”²⁵ (*Groupe d’Information sur les Prisons*, GIP), što će ostaviti dubok trag na njegov dalji intelektualni rad (Eribon 2014, 273). Možemo reći da on u saradnji sa GP vidi mogućnost nastavka svog političkog angažovanja koje je otpočeo u Tunisu, ali, kao što ćemo videti, njegovo političko angažovanje u GP drastičnije utiče na njegov intelektualni rad od demonstracija u Tunisu.

Fuko (2010c, 223–224) ističe da su oblici političkog delanja razvijeni tokom 1968. otvorili prostor za ne-marksističko promišljanje dominacije i opresije, koje se ne bi fokusiralo na državu. Ne bi li to istraživao, on u periodu između 1969. i 1975. postepeno razvija konceptualni okvir za objedinjeno istraživanje diskurzivne i ne-diskurzivne prakse. To ga u početku dovodi do marksizma,²⁶ ali se vrlo brzo okreće Ničeovom shvatanju moći i genealoškom metodu. Stoga u intervjuu 1976. ističe da je, uvidevši kontradikcije u svom shvatanju pravila diskurzivne prakse, došao do zaključka da se one mogu razrešiti jedino povezivanjem sa fenomenom moći (Fuko 2010b, 144–145).

---

²² Usled radikalnog protivljenja svakoj hijerarhiji, GP nije imala formalno članstvo. Ipak, Beni Levi (Benny Lévy) je smatran za neformalnog rukovodioca, a Andre Glikzman (André Glucksmann) za njegovog zamenika (Christofferson 2004, 57).

²³ Za razliku od klasičnog marksizma, maoizam pridaje značaj različitim tipovima sukoba u društvu koje naziva „sekundarnim kontradikcijama” i tvrdi da se oni moraju dovesti u vezu sa sukobom radničke klase i buržoazije kao „primarnom kontradikcijom” ne bi li se sprovela revolucija (Tse-Tung 2007, 61–103).

²⁴ Na razvijanje te saradnje svakako utiče i to što je Fukoov dugogodišnji partner Danije Defér (Daniel Defert) bio član GP (Eribon 2014, 255).

²⁵ Ovoj organizaciji se takođe pridružuju Žil Delez (Gilles Deleuze), Žak Ransijer, Žan-Klod Paseron (Jean-Claude Passeron), Žak Donzelo (Jacques Donzelot) i dr. (Eribon 2014, 280)

²⁶ U intervjuu 1971. Fuko ističe da je nedostatak arheološkog metoda nemogućnost da poveže diskurzivne prakse sa ekonomskim, u čemu je marksizam bio uspešan (Paras 2006, 44).

Fuko (2017, 301) moć shvata kao složen sistem relacija između praksi koji usmerava prakse aktera (Fuko 2012, 180). Sistem koji nastaje ulančavanjem tih praksi on (Fuko 2010e, 296) naziva „režimom praksi” i ističe da on ima diskurzivnu i ne-diskurzivnu dimenziju. Uticaj Fukoovog rada u GIP se uočava u tome što je prvi primer njegovog istraživanja režima praksi monografija „Nadzirati i kažnjavati” iz 1975, u kojoj istražuje fenomen zatvora. U „Istoriji seksualnosti” objavljenoj naredne godine Fuko režim praksi naziva „dispozitivom” (*dispositif*)²⁷ (Fuko 1982) i opisuje ga kao istorijski varijabilan sistem odnosa između diskurzivnih i ne-diskurzivnih elemenata (Fuko 2012, 174). U cilju proučavanja struktura dispozitiva on u ovom periodu razvija genealoški metod koji podrazumeva praćenje i opis kontingentnih događaja tokom kojih se različite prakse i pravila kojima se vode susreću i međusobno usaglašavaju, kao i opis struktura dispozitiva koje kontingentno nastaju tim susretima (Fuko 2010a, 65–67).

Konceptom dispozitiva i genealoškim metodom Fuko uspeva da integriše diskurzivne i ne-diskurzivne prakse. Ova teorijsko-metodološka kombinacija istovremeno izbegava marksistički ekonomski redukcionizam (Olssen 2004, 459) i uvodi dijahronijsku dimenziju u Fukoovo dotadašnje strukturalističko usmerenje (Ven 2014, 47–51), čemu je, kao što smo videli, težio od „Arheologije znanja”. Takođe, njegovo shvatanje genealogije u ovom periodu sadrži snažno anti-metafizičko usmerenje, jer njom Fuko negira svaku pretenziju na transcendentno utemeljenje uređenja dispozitiva, pokazujući istorijsku kontingentnost njihovog nastanka (Koopman 2013, 98–103; Velinov 2018, 541). Prema njemu, genealogija to postiže tragajući za „zarobljenim znanjima”, koja Fuko shvata kao znanja i sećanja na različite sukobe koji su kroz istoriju doveli do nastanka određenog dispozitiva. Tačnije, radi se o znanjima aktera koji su u nekom dispozitivu bili potlačeni, a koja odnose moći u dispozitivu diskvalifikuju ne bi li prikriili kontingentnost njegovog nastanka²⁸ (Fuko 1998b, 19).

Uticaj Fukoovog aktivizma na određenje genealogije u ovom periodu je vrlo eksplicitan i najbolje se može uočiti u njegovom opisu rada GIP-a. On rad GIP-a opisuje kao pokušaj intelektualaca da pomognu zatvorenicima u artikulaciji iskustva boravka u opresivnim institucijama (Eribon 2014, 274). Usled aktivističkog rada u GIP-u, Fuko, kako ističe u jednom intervjuu, počinje da društvenu ulogu intelektualca shvata kao posrednika koji potlačenim grupama pomaže da artikulišu svoju svest i produkte te artikulacije iznesu u javnu sferu²⁹ (Eribon 2014, 309). Uočavamo da njegov opis rada GIP-a, kao i potonje

²⁷ Ovaj pojam se najčešće prevodi kao „aparat” ili „mehanizam”.

²⁸ Primeri koje Fuko (1998b, 19) navodi su: znanja psihijatrijskih bolesnika, znanja bolesnika uopšte, znanja delinkvenata.

²⁹ Eribon (2014, 276) ističe da je Fukoov rad u GIP-u i ovakvo shvatanje društvene uloge intelektualca nastavak njegovog interesovanja iz „Istorije ludila” da pruži glas marginalizovanim grupacijama. U skladu sa tim, on saraduje sa članovima GP na nji-

razvijeno shvatanje društvene uloge intelektualca u velikoj meri podsećaju na Fukoovo shvatanje genealogije kao metoda koji traga za znanjima i sećanjima potlačenih³⁰ (Karlsen and Villadsen 2014, 17–18).

Fukoovo shvatanje genealogije u ovom periodu je prvi oblik eksplicitne politizacije njegovog intelektualnog rada. S obzirom na to da je konceptualizuje analogno sa svojim shvatanjem društvene uloge intelektualca, možemo reći da Fuko genealogiju zamišlja kao istraživački metod sa političkom dimenzijom. Ta dimenzija genealogije se u ovom periodu ogleda u njenoj povezanosti sa Fukoovim aktivizmom, usled čega je on određuje kao istraživanje znanja i iskustva potlačenih, ne bi li im se tako pružila pomoć u njihovim političkim borbama (Erlenbusch–Anderson 2018, 178). Genealogija je dakle u ovom periodu poveznica između Fukoovog intelektualnog i aktivističkog rada.

Druga forma politizacije metoda – istraživanje upravljaštva³¹ kao istorija sadašnjosti

Početkom sedamdesetih Fuko aktivno koristi pojam klasne borbe i, kombinujući ga sa strukturalističkim anti-humanizmom, odbija svaku moralnu osudu nasilja koje je u cilju te borbe sprovedeno u SSSR ili Kini.³² Pošto su do 1973. GIP i GP rasformirani (Eribon 2014, 283), Fukoov marksistički zanos posustaje.³³ Uočavamo da marksizam ne utiče na njegov teorijski rad, jer ni u ovom

---

hovom časopisu „Oslobođenje” (*Libération*) gde intervjuiše radnike u fabrikama u cilju prikupljanja i objavljivanja njihovih iskustava (Eribon 2014: 308).

³⁰ Uticaj populističke ideologije GP na Fukoovo shvatanje genealogije može se uočiti i u tome što „zarobljena znanja” potlačenih takođe naziva i „narodnim znanjima” (Fuko 1998b, 19).

³¹ Ovaj pojam je prevod pojma „gouvernementalité” koji predstavlja imenicu od prideva „gouvernemental”, a koji se prevodi kao „vladin”, „državni” ili „upravljački”. Stoga ga je moguće prevesti kao „vladavinizacija”, „podržavljenje” ili „upravljaštvo” (Petković 2018, 61).

³² Ovaj stav iznosi u televizijskoj debati sa Čomskim (Noam Chomsky) 1971, gde se protivi njegovim pokušajima da klasnu borbu opravda pozivanjem na „ljudsku prirodu”, ističući da je taj koncept produkt buržoaskog društva (Fuko 2011, 60).

³³ Fuko je bio najsnažnije povezan sa maoističkim krugovima tokom 1971. i 1972. godine, što koincidira sa periodom kada se najčešće poziva na Marksa i klasnu borbu. On svoj odnos sa maoistima počinje da dovodi u pitanje u maju 1972. Naime, u aprilu 1972. u malom francuskom gradu Bure en Artoa (*Buray-en-Artois*) ubijena je šesnaestogodišnja devojčica, za šta je optužen prominentni lokalni advokat. U maju iste godine maoisti iz GP odlaze u ovaj gradić i mobilišu lokalno stanovništvo, tražeći da advokat bude pušten iz zatvora ne bi li ga oni linčovali. Dok su maoisti ovo smatrali „narodnom pravdom”, Fuko je počeo da razvija ambivalentan odnos prema njihovom političkom

periodu Fuko ne pristaje na ekonomski determinizam. Tokom 1975. on se javno distancira od marksizma i ističe da je „...završio sa Marksom” (Paras 2006, 53). To distanciranje je uočljivo i u poslednjem poglavlju „Nadzirati i kažnjavati”, u kom koristi pojam „zatvorski arhipelag” (Fuko 1997, 292).

Pojmom arhipelaga on aludira na Solženjicinov (Aleksandr Solzhenitsyn) „Arhipelag gulag”, objavljen u Francuskoj 1974. (Fuko 2012, 74). Ova knjiga izlazi u periodu kada PCF, zajedno sa „Socijalističkom partijom” (*Parti socialiste*, PS), osniva „Ujedinjenu levicu”, usled čega im drastično rastu šanse za pobedu na izborima (Christofferson 2004, 90–91). Intelektualci žestoko kritikuju tu koaliciju, jer, pod uticajem ideja iz maja ‘68, PCF smatraju reakcionarnom i autoritarnom strankom. Usled toga se među njima razvija strah od posledica pobjede „Ujedinjene levice”. Izlazak „Arhipelaga gulaga” im daje argumente kojim bi pokazali da komunistička ideologija te stranke neizbežno vodi u totalitarizam (Christofferson 2004, 90–91). Stoga ovaj period karakterišu pokušaji radikalnih intelektualaca da formulišu ideje za jednu „ne-autoritarnu” i „ne-komunističku” levu politiku.

U ovom kontekstu Fuko otpočinje svoje istraživanje fenomena „upravljaštva” 1976. godine sa kursom „Trebalo braniti društvo”. On pri tom istraživanju takođe koristi genealogiju, ali je u ovom periodu konceptualizuje kao „istoriju sadašnjosti”. Ovo shvatanje genealogije sadrži dva segmenta: prvi segment je „problematizacija” i on podrazumeva neki skup praksi i diskursa koji nam se u sadašnjosti ispostavljaju kao problematični, a drugi segment podrazumeva istraživanje istorijskih procesa koji su doveli do situacije u kojoj nam se taj problem ispostavlja i omogućava nam da ga sagledamo u novom svetlu (Koopman 2013, 98–101).

Problem koji Fuko, pod uticajem konteksta, teži da istraži svojom istorijom upravljaštva jeste mogućnost formulisanja idejnog okvira za levičarsku politiku koja se neće oslanjati na rast državne moći. Značajan uticaj na njegov tok istraživanja imala je saradnja za grupom levičarskih intelektualaca nazvanom „Druga levica”. Ova grupacija je bila deo PS i intenzivno je saradivala sa francuskim sindikatima u cilju razvoja ideje i prakse „radničkog samoupravljanja” (*autogestion*), shvaćenog kao razlaganje države u dobrovoljne asocijacije. Njihov rad je, između ostalog, podrazumevao oštru kritiku PCF, čiju su ideologiju pogrdno nazivali „državnim socijalizmom” (Behrent 2016, 104–105). Fuko je učestvovao na konferencijama ove grupacije i u sižeju kursa „Rađanje biopolitike” navodi rad njihovog člana Pjera Rosanvalona (Pierre Rosanvallon) kao inspiraciju za svoje istraživanje istorije upravljaštva (Behrent 2016, 105; Fuko 2005, 435).

---

delanju, tvrdeći da je zahtev za takvim tipom pravde nepošten usled nedostatka dokaza koji nedvosmisleno upućuju na advokatovu krivicu (Miller 1993, 231–233). Miler ističe da je Gliksmann na ovaj događaj reagovao slično Fukou (Miller 1993, 233).

Pod ovim uticajima, Fukoovo istraživanje upravljaštva dobija oblik istraživanja istorije liberalizma i neoliberalizma tokom kurseva „Bezbednost, teritorija i stanovništvo” i „Rađanje biopolitike” 1978. i 1979. godine. On se tokom ovih kurseva fokusira na istraživanje racionalnosti putem kojih se u liberalnoj teoriji i praksi argumentuje za nužnost ograničenja državne moći i upravljanja. I u ovom slučaju uočavamo da Fuko svoj genealoški metod stavlja u službu problema koji proizilaze iz političkog angažovanja, te stoga možemo govoriti o drugom obliku politizacije njegovog intelektualnog rada. U ovom slučaju politizacija podrazumeva upotrebu genealoške istorije sadašnjosti ne bi li se izvršila potraga za mogućnostima izgradnje idejnog okvira za jednu ne-autoritarnu levu politiku, na šta Fuko biva podstaknut kao jedan od intelektualaca koji su se protivili politici PCF i Ujedinjene levice.

Teorijski okvir Fukoovog istraživanja upravljaštva – rekonstrukcija

Pre nego što pređemo na Fukoovo istraživanje liberalizma i neoliberalizma, ukratko ćemo rekonstruisati teorijski okvir koji je tokom tog istraživanja koristio. Fuko istorijom upravljaštva istražuje promene na nivou makro-društvenih fenomena, poput države, privrede i stanovništva, od početka modernog doba u 17. veku do 19. veka. Pri ovom istraživanju on ekstrapolira genealoški metod primenjen u „Nadzirati i kažnjavati” i prvom tomu „Istorije seksualnosti”. Taj metod u ovom istraživanju ima dva koraka: (1) mapiranje formiranja i povezivanja odnosa moći i diskursa oko određenog fenomena u nekom istorijskom periodu i (2) analiza dispozitiva koji tom prilikom nastaje (Urošević 2021b, 15). Taj dispozitiv Fuko naziva „upravljačkim” i tvrdi da je on osnovni instrument prakse upravljanja, koju shvata kao decentralizovanu ekonomiju moći (Lošonc 2009, 26) koja putem „...institucija, procedura, analiza i refleksija, računa i taktika” (Fuko 2014, 127) na nivou društva kreira i održava upravljački dispozitiv.

Najznačajniji element u ovom istraživanju je „režim istine” i on se odnosi na određen skup praksi, procedura i entiteta koji predstavljaju polaznu tačku na osnovu koje se formira racionalnost prakse upravljanja (Fuko 2012, 134). Režim istine je upravo onaj fenomen oko kog se formiraju odnosi moći i diskursi u određenom dispozitivu. Upravljačka racionalnost predstavlja logiku koja objedinjuje i organizuje elemente upravljačkog dispozitiva (Lošonc 2009, 30). Ona nastaje na osnovu režima istine i funkcioniše kao model koji decentralizovanu praksu upravljanja čini koherentnom (Miller and Rose 2008, 33).

Diskurzivna dimenzija upravljačkog dispozitiva se sastoji od diskursa koji reprezentuju aspekt realnosti objekata upravljanja, to omogućava njihovu spoznaju i čini ih podložnim upravljanju (Miller and Rose 2008, 30). Ne-diskur-

zivnu dimenziju upravljačkog dispozitiva Fuko naziva „tehnologijom upravljanja”. Ona se sastoji od institucija u kojima se upravljačka racionalnost prevodi u konkretne programe upravljanja koji se potom sprovode (Miller and Rose 2008, 32). Poslednji značajan aspekt upravljačkog dispozitiva je „forma subjekcije” koja se odnosi na poziciju subjekta u koju upravljački dispozitiv, putem tehnologije upravljanja, postavlja pojedince ne bi li time njihove prakse uskladio sa pravilima dispozitiva (Strozier 2002, 12).

Proučavanje neoliberalne upravljačke racionalnosti

Dok tokom kursa „Bezbednost, teritorija, stanovništvo” Fuko ukazuje na razlike između liberalnog upravljačkog režima i disciplinarnog režima koji mu je prethodio, on se tek tokom kursa „Rađanje biopolitike” bliže bavi racionalnošću koja stoji iza zalaganja za ograničenje državne moći u liberalizmu i neoliberalizmu. Iako je nameravao da na ovom kursu nastavi istraživanje liberalizma, neplanirano dugo se zadržava na neoliberalizmu. Usled toga kurs izgleda haotično i Fuko se konstantno kreće između razmatranja neoliberalizma i liberalizma, pokazujući nam njihove sličnosti i razlike. On neoliberalizam smatra za kulminaciju liberalizma i cilj mu je da tokom ovog kursa pokaže kako njihove upravljačke racionalnosti teže da ograniče državno upravljanje (Fuko 2005, 337).

Fuko ističe da u 18. veku nastaju dve liberalne tradicije koje razmatraju način ograničenja moći suverena, tj. države. Prva tradicija je francuska i predlaže definisanje određenog skupa prava svakog pojedinca čije kršenje bi povlačilo gubitak legitimnosti suverena (Fuko 2005, 63). Drugu tradiciju Fuko naziva „engleskim radikalizmom” i liberalna upravljačka racionalnost koju je do tada razmatrao potiče od nje. Ona se oslanja na političku ekonomiju koja svojim tumačenjem privrednih procesa otkriva državi da je najminimalnije upravljanje najefikasnije (Fuko 2005, 64).

Politička ekonomija polazi od *homo economicus*-a kao figure sa potpuno singularnim skupom interesa³⁴ i pokazuje da tržište te interese spontano usklađuje.³⁵ Ona takođe pokazuje da usled ogromnog broja tržišnih interakcija i mnoštva singularnih interesa nijedan akter ne može spoznati totalitet tržišnih mehanizama, što je upravo uslov njihovog funkcionisanja (Lošonc 2014, 268). Svaki akter mora isključivo težiti svojim interesima i ne sme pokušavati da proračuna kolektivni ishod tržišnih interakcija, jer bi to narušilo njihovu logiku (Fuko 2005, 373–381). Dakle, prema ovoj tradiciji je u ekonomiji nemoguća suverena tačka

³⁴ Fuko (2005, 368) ističe da takvo shvatanje *homo economicus*-a potiče iz britanskog empirizma, pre svega iz radova Loka (John Locke) i Hjuma (David Hume).

³⁵ Ovu funkciju tržišta je Adam Smit (Adam Smith) opisao metaforom „nevidljive ruke” (Fuko 2005, 377).

gledišta i za državu je najefikasnije da upravlja isključivo obezbeđujući *homo economicus*-ima da slobodno teže svom interesu (Lošonc 2014, 262).

Fuko se okreće proučavanju neoliberalizma, jer ga vidi kao radikalizaciju liberalizma.³⁶ Proučavajući ga, on ne primenjuje svoj standardni metod koji bi podrazumevao istraživanje istorijskih uslova nastanka neoliberalnih diskursa. On se fokusira isključivo na autore i njihove ideje, tražeći u njima model upravljačke racionalnosti. S obzirom na to da u trenutku dok Fuko predaje o njemu neoliberalizam nije uspostavljen kao upravljački režim,³⁷ ovaj kurs, daleko više nego ostali posvećeni istoriji upravljaštva, izgleda kao potraga za alternativnim oblicima upravljačke racionalnosti.

Upravo se u kursu „Rađanje biopolitike” najbolje može uočiti način na koji je Fukoov intelektualni rad politizovan u ovom periodu. Naime, on prvo predavanje na ovom kursu završava tvrdnjom da je pitanje liberalizma savremen problem sa kojim se moramo suočiti ukoliko želimo da razumemo problem „slobode” (Fuko 2005, 41–42). Pošto Fuko tokom ovog kursa slobodu definiše kao „odnos onih koji upravljaju i onih kojima se upravlja” (Fuko 2005, 94), možemo reći da je fokus njegovog istraživanja shvatanje odnosa između pojedinca i države u idejama neoliberalnih autora.

Političku pozadinu njegovog istraživanja neoliberalizma, osim uticaja „Druge Levice”, čini i kritika programa „Ujedinjene levice”, koji su u ovom periodu levo orijentisani intelektualci smatrali za autoritaran i birokratski (Christoffer-son 2004, 123). Stoga se, istražujući ideje neoliberalnih autora, Fuko fokusira na njihovu kritiku državnog upravljanja, ali i na shvatanja o poželjnim oblicima državnog delovanja. Njegovo istraživanje se može videti kao upotreba neoliberalnih ideja za kritiku komunističkih ideja o poželjnoj državnoj organizaciji, koje su se tada mogle naći izložene u programu „Ujedinjene levice” (Lagasnerie 2020, 51–52). S obzirom na to da istraživanjem ideja neoliberalnih autora završava svoju genealogiju upravljaštva, kurs „Rađanje biopolitike” izgleda kao Fukoovo izlaganje mogućeg idejnog okvira za levu politiku koja se neće oslanjati na rast državne moći (Behrent 2016, 52).

Prema Fukou (2005, 192), postoje dve škole neoliberalne misli – nemački „Ordoliberalizam”, koji takođe naziva „Frajburskom školom”,³⁸ i američka

³⁶ Novica Milić (2020, 173) tvrdi da Fuko istražuje neoliberalnu misao pošto u klasičnom liberalizmu ne pronalazi adekvatne teorijske koncepte putem kojih bi se moglo argumentovati ograničenje državne moći u savremenom dobu.

³⁷ Ovaj kurs se završava 4. aprila 1979, a Margaret Tačer (Margaret Thatcher) dolazi na vlast tačno mesec dana kasnije, 4. maja.

³⁸ Neki od uticajnih članova „Frajburske škole” su Ludvig Erhard (Ludwig Erhard), Valter Ojken (Walter Eucken), Aleksandar Rustov (Alexander Rüstow), Vilhelm Repke (Wilhelm Roepke). Oni se nazivaju ordoliberalima, jer pišu za časopis „Ordo”, koji 1936. osniva Ojken (Fuko 2005, 148).

„Čikaška škola”, koju naziva „američkim anarhokapitalizmom”.³⁹ Fuko (2005, 229) ističe da je za neoliberalne kapitalizam istorijski varijabilan „ekonomsko-institucionalni kompleks” koji može imati mnoštvo različitih formi. Ono što je tim formama zajedničko je logika tržišta, ali za razliku od klasičnog liberalizma gde je razmena smatrana suštinom tržišta, u misli neoliberalnih autora to postaje konkurencija. Ovi autori odbacuju „laissez faire” princip i ističu da država mora imati aktivnu ulogu u izgradnji institucionalnog okvira za održavanje konkurentske logike tržišta (Fuko 2005, 170).

Tako shvaćena logika tržišta postaje režim istine u neoliberalnoj upravljачkoj racionalnosti. Neoliberalni autori, takođe, unose izmene u diskurs političke ekonomije, te u njihovoj misli ona teži objašnjenju svih ponašanja pojedinaca. Ona postaje diskurs koji objašnjava racionalnost kojom se ljudi vode kada prave izbore (Fuko 2005, 305). Njen osnovni koncept je „ljudski kapital” koji se definiše kao sve fizičke i psihičke osobine pojedinca kojima stiče određen prihod (Fuko 2005, 307). Ovako shvaćena politička ekonomija svako ponašanje pojedinca objašnjava kao izbor putem kog se ljudski kapital alocira u cilju postizanja određenog prihoda i uvećanja količine ljudskog kapitala (Fuko 2005, 310).

Tehnologija upravljanja u neoliberalnoj misli ima za predmet upravljanja institucije koje organizuje prema modelu „preduzeća”. Taj model podrazumeva da se odnosi među pojedincima u institucijama vode logikom konkurencije, što država osigurava putem specifičnog skupa zakona i uredbi (Cotoi 2011, 115–116; Fuko 2005, 348). Ti zakoni i uredbi funkcionišu kao formalna pravila, jer država njima ne pokušava da propiše ishod tržišnih procesa konkurencije već samo da postavi okvir za odvijanje „ekonomske igre” (Fuko 2005, 243).

Formu subjekcije koja se u neoliberalnoj misli javlja kao korelat ovoj tehnologiji moći Fuko (2005, 310) naziva *homo economicus*-om i tvrdi da je on definisan kao „samopreduzimač”. Naime, Fuko primećuje da je pravi predmet upravljanja u neoliberalizmu u stvari sam ljudski kapital, a pojedinac se vidi kao njegov organizovan skup. Ne bi li upravljala ljudskim kapitalom, država u neoliberalnoj misli treba da organizuje institucije prema modelu preduzeća, sa ciljem da navede pojedince da se prema sebi i svom okruženju odnose na preduzetnički način (Fuko 2005, 329). *Homo economicus* je u neoliberalizmu „prostor između države i pojedinca”, model subjekta u koji država uklapa pojedince da bi tako upravljala tokovima ljudskog kapitala (Fuko 2005, 344).

Uparedo sa Fukoovim proučavanjem istorije upravljaštva, dešava se kulminacija sukoba između levičarskih intelektualaca i „Ujedinjene levice”. Grupa bivših maoista na čelu sa Gliksmanom i B. H. Levijem (Bernard-Henri Lévy) izlazi u javnost sa radikalnom kritikom levice i komunističkih režima. Oni sebe

---

³⁹ Pri analizi misli „Čikaške škole” Fuko se mahom oslanja na radove Teodora Šulca (Theodore Schultz) i Garija Bekera (Gary Becker).

nazivaju „Novi filozofi”⁴⁰ i postaju javno zapaženi 1977. usled istovremenog objavljivanja Gliksmanove knjige „Gospodarski mislioci” (*Les maîtres penseurs*) i Levijeve knjige „Varvarizam sa ljudskim licem”⁴¹ (*La barbarie à visage humain*) (Christofferson 2004, 184).

Gliksman se u svojoj knjizi oslanja na Fukoa i tvrdi da se od nastanka modernog doba zapadna filozofija može videti kao racionalizacija državne moći. Filozofije Hegela, Fihtea (Johann Gottlieb Fichte) i Ničea su u njegovom tumačenju ideološka opravdanja moći države koja društvom dominira od kraja srednjeg veka (Glucksmann 1980). Gliksman marksizam svrstava u tu tradiciju i tvrdi da su njim inspirisane revolucije isključivo doprinele uvećanju državne moći (Glucksmann 1980, 207–237). Levi (Lévy 1979) je pesimističniji i tvrdi da su moderni kapitalizam i državna moć krajnji horizonti istorije,⁴² te da političko delovanje može samo imati oblik insistiranja na samoograničenju državne moći putem afirmacije ljudskih prava.

Istraživanje istorije upravljaštva i mogućnosti ograničenja državne moći Fukoa približava ovoj grupaciji. On sa njima ostvaruje saradnju i 1977. objavljuje prikaz Gliksmanove knjige naslovljen „Veliki gnev činjenica”⁴³ (*La grande colère des faits*) u kom hvali njegovu kritiku grandioznih filozofskih narativa koji su u praksi služili opravdanju državnog nasilja (Foucault 2016a). U skladu sa tim, Fuko u ovom periodu napušta svoj dotadašnji maoizam i anti-humanizam. U intervjuu iz 1977. on ističe da su činjenice o državnom nasilju u socijalističkim režimima diskreditovalе komunističku ideologiju (Paras 2006, 56), a u intervjuu sa Levijem iz 1978. tvrdi da današnji imperativ mora biti osmišljavanje leve politike kojom neće dominirati ideja revolucije⁴⁴ (Paras 2006, 57).

---

⁴⁰ Neki od istaknutih članova ove grupacije su Kristijan Žambe (Christian Jambet), Alan Finkelkrot (Alain Finkielkraut) i Žan-Mari Benoa (Jean-Marie Benoist).

⁴¹ Naslov Levijeve knjige je parodija naziva uticajne francuske radikalno leve grupacije „Socijalizam ili varvarizam” (*Socialisme ou Barbarie*).

⁴² Petnaest godina posle Levija, Fukujama (Francis Fukuyama) će takođe tvrditi da se istorija završava kapitalizmom.

⁴³ Kristoferson (Michael Scott Christofferson) ističe da je Fuko bio svestan Gliksmanovih uprošćavanja njegovih koncepata i metoda u „Gospodarskim misliocima”, ali da se osećao obaveznim da pohvali to delo, jer mu je Gliksman pomogao pri izboru na Kolež de Frans. On takođe tvrdi da je na Fukoovu saradnju sa „Novim filozofima” uticala njihova medijska popularnost kojoj je on snažno težio još od objavljivanja „Reči i stvari” (Christofferson 2016).

⁴⁴ Fukoovo interesovanje za promišljanje alternativnih oblika političkog delanja u ovom periodu se vidi i u njegovom novinarskom istraživanju iranske revolucije 1978. godine. Usled islamskih ideja koje su je vodile, Fuko je ovu revoluciju video kao oblik uvođenja „duhovnosti” u politiku i istraživao ju je uporedo sa istorijom liberalizma da bi pronašao ideje za nove oblike progresivne politike (Beaulieu 2010).

Anti-državna i radikalno demokratska orijentacija intelektualaca koji su činili grupacije kao što je GP dobija novi oblik u radovima „Novih filozofa”. Usled straha od autoritarnosti PCF, oni usvajaju anti-totalitarni diskurs i osuđuju svaki oblik politike koji teži preuzimanju državne moći (Christofferson 2004, 185). Fukoovo proučavanje istorije upravljaštva je obeleženo ovim kontekstom, te on 1976. tokom kursa „Treba braniti društvo” ističe da se nacizam i socijalizam mogu videti kao dve verzije „državnog rasizma”. On državnim rasizmom naziva politiku koja jedan segment populacije, poput rase ili klase, označava kao problematičan i tvrdi da je biološki opstanak opšte populacije njime ugrožen (Fuko 1998b, 315–319).⁴⁵

Kao što smo pomenuli, Fukoovo istraživanje istorije upravljaštva je oblik politizacije njegovog intelektualnog rada, koji nastaje pod snažnim uticajem konteksta u kom levo orijentisani intelektualci oštro kritikuju PCF i „Ujedinjenu levicu”. Njegov tada bliski saradnik Fontana (Alessandro Fontana) tvrdio je da se istražujući upravljaštvo Fuko fokusirao na istoriju liberalizma ne bi li otkrio mogućnost postojanja subjekta van odnosa moći (Paras 2006, 66). Ovaj oblik politizacije njegovog intelektualnog rada, kao i njegova istorija upravljaštva, kulminira istraživanjem neoliberalnih ideja, te možemo reći da on upravo tu pronalazi model upravljačkog režima koji dimenziju subjektivnosti ostavlja autonomnom. To otkriće ima snažan uticaj na njegov rad, pa se on odmah po istraživanju neoliberalizma okreće genealogiji formi subjektivnosti (Dean 2015, 397). Kao što ćemo nadalje pokazati, ova preorijentacija Fukoovih istraživanja može se videti i kao nastanak novog oblika politizacije njegovog intelektualnog rada na šta je istraživanje neoliberalizma imalo snažan uticaj.

Treća forma politizacije metoda – genealogija etike

Fukoovo istraživanje subjektivnosti počinje 1980. na Dartmut koležu (*Dartmouth College*) u SAD kada prvi put drži predavanja na tu temu (Foucault 2016b). On subjektivnost definiše kao odnos pojedinca sa sobom (Fuko 2003, 320) i njegova istraživanja tokom osamdesetih imaju oblik genealogije različitih istorijskih modaliteta tog odnosa. Tokom ovih istraživanja on dolazi do dva osnovna modaliteta koja naziva „hermeneutikom sopstva” i „brigom o sebi”.

Hermeneutika sopstva, prema Fukou (1982, 23), ima poreklo u hrišćanstvu, i podrazumeva modalitet subjektivnosti koji se reprodukuje u određenim praksama poput ispovesti ili psihoterapije. Ovaj modalitet podrazumeva da određen autoritet poput sveštenika ili psihoterapeuta navodi subjekta da u sopstvenoj

⁴⁵ I pored ovoga, Eribon (2014, 381) ističe da je Fuko kritikovao pojam totalitarizma tvrdnjom da previše uprošćava sličnosti i razlike između nacizma i socijalizma.

psihici pronade „istine“ na osnovu kojih bi potom trebalo da modeluje svoju subjektivnost (Fuko 1982, 65). Hermeneutika sopstva je negativno okarakterisana u Fukoovom radu, pošto podrazumeva vezivanje subjekta sa određene nepromenljive „istine“, te mu stoga nameće rigidan odnos sa samim sobom (Fuko 1982, 57).

Nasuprot tome, „briga o sebi“ je, prema Fukou (1988b), modalitet koji je postojao u Antičkoj Grčkoj i Rimu, a podrazumevao je postojanje autonomne subjektivnosti. On tvrdi da u ovim civilizacijama sistemi moći u institucijama nisu nametali pojedincima specifične forme subjektivnosti (Foucault 1996a, 435). Pošto je dimenzija subjektivnosti u njima bila autonomna, pojedinac je mogao svesno i aktivno da oblikuje segmente svoje subjektivnosti i života prema kriterijumima koje je sam odabrao, što Fuko naziva „stilizacijom“ (Foucault 1996a, 435).

Fukoovo istraživanje istorije subjektivnosti može se videti kao treći oblik politizacije njegovog intelektualnog rada. Naime, on u ovom periodu kao normativni politički ideal ističe društvenu organizaciju u kojoj bi odnosi moći dozvoljavali pojedincima što veću slobodu za formiranje subjektivnosti⁴⁶ (Foucault 1996a, 446). Fuko genealogijom subjektivnosti traga za njenim modalitetom koji bi odgovarao društvenoj organizaciji sa autonomnom dimenzijom subjektivnosti. S obzirom na to da pojmove subjektivnosti i etike koristi sinonimno (Fuko 1988a, 9), možemo reći da ovaj oblik politizacije njegovog intelektualnog rada podrazumeva istraživanje mogućnosti za formiranje etičkog ideala kojim bi se savremena levica mogla voditi posle napuštanja ideja revolucionarnog socijalizma (Ewald 2012, 4–7).

Fuko se u ovom periodu vraća interesovanju sa početka karijere za granice subjektivnosti u zapadnim društvima. On ustanovljava da zapadna društva od ranog modernog doba karakteriše oblik subjektivnosti koji je nazvao „hermeneutikom subjekta“. Istražujući istoriju subjektivnosti, on pronalazi „brigu o sebi“ kao alternativni modalitet odnosa pojedinca sa sobom koji odgovara autonomnoj dimenziji subjektivnosti i počinje da se zalaže za njenu reafirmaciju u savremenom dobu⁴⁷ (Fuko 2003, 319). Da bi tu težnju dalje legitimisao, on je smešta u tradiciju prosvetiteljstva. Fuko prosvetiteljstvo shvata kao „etos“ koji

---

⁴⁶ Kako je sam istakao u intervjuu iz 1983: „...moramo postaviti pitanje kako bi stvari trebalo da budu organizovane tako da pojedinac više ne bude ‘subjekt’ u smislu da je podređen“ (Foucault 1988, 166). Fuko ovde aludira na dvosmisleno značenje reči subjekt (*sujet*), koja na francuskom istovremeno znači „podanik“ i „slobodni delatnik“, usled čega pojam „subjekcije“ (*assujettissement*) istovremeno označava potčinjavanje i postajanje slobodnim delatnikom (Balibar 1994, 8; Žižek 1982, 148).

⁴⁷ Fuko (2003, 319) navodi nekoliko struja misli i autora iz 19. veka za koje tvrdi da su pokušali obnovu brige o sebi: Štirmer (Max Stirner), Šopenhauer (Arthur Schopenhauer), Niče, dandizam, Bodler (Charles Baudelaire) i anarhisti.

se sastoji od neprestanog preispitivanja osnova naše individualne i društvene egzistencije i opisuje ga kao „rad nas samih nad nama samima kao slobodnim bićima” (Fuko 2010f, 429). Dovodeći to u vezu sa subjektivnošću, on ističe da etika brige o sebi upravo podrazumeva samorefleksivnu praksu slobode koja sprečava petrifikaciju odnosa moći jer konstantno preispituje način na koji nas subjektuju (Foucault 1996a, 436).

Kao i do sada, politizacija Fukoovog rada je blisko povezana sa njegovim političkim aktivnostima. Stoga možemo primetiti da je njegov aktivizam u ovom periodu snažno usmeren ka afirmaciji slobode pojedinca.⁴⁸ On kritikuje SSSR, aktivno radi na promociji životnih priča disidenata iz te zemlje u francuskim medijima i sa Burdijom (Pierre Bourdieu) 1981. okuplja grupu intelektualaca ne bi li protestovali protiv državne opresije nad „Solidarnošću” u Poljskoj (Eribon 2014, 343–372). Iste godine on objavljuje tekst u časopisu „Oslobođenje” naslovljen „Pred vladama ljudska prava” u kom zagovara prava građana na pobunu protiv državnih vlada. On ovde ističe da „nesreća ljudi ne sme biti nemi ostatak politike” i da se „volja pojedinaca mora uglaviti u...stvarnost koju su vlade htele da zadrže kao...monopol, taj monopol im treba otimati...”⁴⁹ (Eribon 2014, 345).

Mesto neoliberalizma u Fukoovom radu i zaokret ka proučavanju subjektivnosti – doprinos debati u toku

U ovom delu članka nameravamo da sumiramo naše odgovore na istraživačka pitanja koja smo postavili u uvodu. Ta pitanja su: (1) koji su kontekstualni faktori uticali na Fukoov izbor neoliberalizma kao predmeta istraživanja i (2) kako je to istraživanje uticalo na Fukoov zaokret ka proučavanju subjek-

⁴⁸ Osim u aktivizmu, uticaj proučavanja subjektivnosti na Fukoa može se videti i u libertinskom životnom stilu koji usvaja u ovom periodu. On se od druge polovine sedamdesetih, mahom tokom svojih boravaka u SAD, aktivno povezuje sa LGBT i BDSM potkulturama i konzumira narkotike. Ove aktivnosti se mogu videti kao njegova stilizacija sopstvenog života. Za istraživanja uticaja boravaka u SAD na Fukoov rad vidi Wade 2019 i Zamora and Dean 2021, a za odnos Fukoovog životnog stila u ovom periodu i njegovog istraživanja neoliberalizma vidi Audier 2015, 412–416.

⁴⁹ Paras (Eric Paras) (2006, 62) primećuje da se Fukoova politička stanovišta u ovom periodu u značajnoj meri poklapaju sa Levijevim tvrdnjama u „Varvarizmu sa ljudskim licem”. Levi tu tvrdi da iako teorijski ne veruje u čovekovu esenciju, praktično u ovom trenutku ne postoji ništa čime možemo ograničiti moć države, osim idejom ljudskih prava, i da odricanje od ideje čoveka može dovesti do totalitarizma (Lévy 1979, 212). On ističe da se moguće rešenje može naći u ponovnom izučavanju etike (Lévy 1979, 197), što Paras navodi kao jedan od mogućih uticaja na Fukoov zaokret ka proučavanju subjektivnosti, tj. etike (Paras 2006, 63).

tivnosti? Potom ćemo te odgovore uporediti sa idejama drugih autora koji su takođe proučavali Fukoov odnos prema neoliberalizmu i uticaj koji je on imao na Fukoov rad.

Kada su u pitanju kontekstualni faktori koji su Fukoa naveli da izabere neoliberalizam kao predmet istraživanja, naš argument je da to istraživanje predstavlja kulminaciju drugog oblika politizacije njegovog rada. Ta politizacija je podrazumevala genealoško istraživanje istorije upravljačkih režima, kojim je Fuko pokušao da pronađe idejni okvir za levu politiku koja se neće zasnivati na težnji ka preuzimanju državne moći. Na ovo pitanje se u svom radu osvrnuo Majkl Berent. Prema njegovom tumačenju, Fukoov afinitet ka neoliberalizmu je uzrokovan anti-državnom orijentacijom, koju on razvija od početka sedamdesetih i usled koje saraduje sa slično orijentisanim maoističkim grupacijama (Behrent 2016).

Berentova tvrdnja pre naglašava kontinuitet u Fukoovoj misli, usled čega on ne uviđa da se Fukoov anti-statizam u prvoj polovini sedamdesetih razlikuje od anti-statizma u periodu proučavanja neoliberalizma. Dok se u prvoj polovini sedamdesetih, pod uticajem maoizma, Fuko zalaže za nasilno uništenje državnih institucija putem klasne borbe,⁵⁰ u drugoj polovini sedamdesetih napušta takvo stanovište. Njegovo istraživanje neoliberalizma je kulminacija istraživanja istorije liberalizma i formi racionalnosti putem kojih se u njemu formulišu argumenti za ograničenje državne moći. Drugim rečima, njegovo istraživanje neoliberalizma nije motivisano maoističkim anti-statizmom već upravo pokušajem da se formuliše idejni okvir za levu politiku koja bi napustila maoističke i marksističke horizonte.

Sada ćemo se osvrnuti i na Laganrijeovo razmatranje Fukoovih razloga za istraživanje neoliberalizma. On tvrdi da je Fukoov rad u ovom periodu motivisan traganjem za mogućnostima emancipacije. Usled toga, on se, tvrdi Laganri, u svom istraživanju upravljačkih režima stavlja u poziciju onih kojima se upravlja i razmatra upravljačke režime iz perspektive mogućnosti njihove emancipacije (Lagasnerie 2020, 39). Laganri ovo pokušava da dokaže činjenicom da Fuko nekoliko meseci pre početka kursa „Rađanje biopolitike” drži predavanje naslovljeno „Šta je kritika?” tokom kog kritiku definiše kao stav koji podrazumeva postavljanje u poziciju onih kojima se upravlja ne bismo li tako istražili mogućnosti za drugačije i bolje oblike upravljanja (Lagasnerie 2020, 53; Fuko 2018).

Laganri tvrdi da Fuko svoje istraživanje neoliberalizma upravo predstavlja kao oblik kritike i da u idejama neoliberalnih autora traži elemente putem ko-

---

⁵⁰ Ovo stanovište Fuko najjasnije izlaže u debati sa maoistima 1971, tokom koje se protivi svakoj ideji preuzimanja državnih institucija od strane proleterijata i ističe da klasna borba mora podrazumevati njihovo potpuno uništenje (Fuko 2012, 9–45).

jih bi se emancipatorna politika mogla osmisliti na drugačiji način (Lagasnerie 2020, 69). Ističe da Fukoa ove ideje privlače jer predstavljaju zamisao upravljačkog režima u kom država ne normalizuje ponašanja pojedinaca i dozvoljava proliferaciju različitih oblika životnih stilova i subjektivnosti. Stoga Laganri tvrdi da je Fukoovo istraživanje neoliberalizma svojevrsni misaoni eksperiment tokom kog ispituje ideje neoliberalnih autora da bi istražio implikacije koje one mogu imati za emancipatornu politiku (Lagasnerie 2020, 74).

Laganri ulazi u debatu o Fukoovom odnosu prema neoliberalizmu ne bi li kritikovao autore kao što su Berent i Zamora, koji tvrde da je Fuko imao afinitet prema neoliberalnim idejama. Pošto u svom radu zanemaruje kontekstualne faktore, on može da tvrdi kako je Fuko održao kritičku distancu u odnosu na neoliberalne ideje i istraživao ih da bi u njima pronašao aspekte korisne za osmišljavanje emancipatorne politike. Naime, pošto ne razmatra uticaj faktora kao što je Fukoovo političko angažovanje, Laganri ne uviđa da se sâmo Fukoovo shvatanje emancipacije menja tokom sedamdesetih. Svakako možemo reći da je Fukoov rad motivisan kritikom opresije i istraživanjem mogućnosti za emancipaciju potlačenih grupa. Ipak, ne možemo razumeti faktore koji su ga usmerili ka istraživanju neoliberalizma ako ne uzmemo u obzir njegovo napuštanje maoističke politike u drugoj polovini sedamdesetih. Ako to uzmemo u obzir, uočićemo da je Fukoovo istraživanje neoliberalizma deo njegove istorije upravljačkih režima, tokom koje traga za shvatanjima emancipatorne politike koja se neće zasnivati na maoističkim i marksističkim idejama emancipacije kroz preuzimanje državne moći.⁵¹

Kada je u pitanju uticaj neoliberalizma na Fukoov zaokret ka proučavanju subjektivnosti, naš argument je da proučavanje neoliberalizma predstavlja prelaz između drugog i trećeg oblika politizacije njegovog intelektualnog rada. Tačnije, proučavajući neoliberalizam, Fuko dolazi do modela upravljačkog režima koji dimenziju subjektivnosti ostavlja autonomnom, pošto upravlja pojedincima kroz modifikaciju njihovog institucionalnog okruženja. Usled toga, okreće se istraživanju istorije modaliteta subjektivnosti da bi pronašao oblik subjektivnosti koji bi odgovarao takvom upravljačkom režimu.

Do sličnih zaključaka dolazi i Fransoa Evald (François Ewald), Fukoov asistent na Kolež de Frans.⁵² On Fukoa naziva „post-revolucionarnim” misliocem

⁵¹ Treba, takođe, pomenuti da Laganri zanemaruje intervju u kojima Fuko jasno izražava afinitet prema određenim neoliberalnim idejama, kao što je neoliberalna kritika socijalne pomoći. U intervjuu iz 1982. godine Fuko kritikuje program socijalne pomoći u Francuskoj, koristeći argumente slične neoliberalnim autorima, i tvrdi da on izaziva zavisnost pojedinca od države, te da usled toga država ima moć da diktira životni stil pojedinca (Foucault 1988, 159–177).

⁵² Evald je bio Fukoov asistent na Kolež de Frans od 1976. do njegove smrti 1984. i u tom periodu je pod Fukoovim mentorstvom napisao doktorsku disertaciju u kojoj

i ističe da se Fuko upustio u proučavanje neoliberalizma nastojeći da pronađe idejni okvir oslobođen od marksističkih i revolucionarnih ideja nasleđenih iz maja 1968. Prema Evaldu, Fuko u idejama neoliberalnih autora pronalazi mogućnost za mišljenje autonomnog subjekta. Tvrdi da Fukoovo proučavanje neoliberalizma predstavlja „korak između njegove ranije teorije moći i kasnijih proučavanja subjektivnosti” (Ewald 2012, 4–7).

Iako se Evaldove tvrdnje o Fukoovim razlozima za proučavanje neoliberalizma podudaraju sa našim, njegovo objašnjenje uticaja neoliberalizma na Fukoovo okretanje proučavanju subjektivnosti je nedovoljno specifikovano. Naime, ono što Fukoa privlači ideji *homo economicus*-a u radovima neoliberalnih autora je to što ovaj koncept podrazumeva model opšte orijentacije ljudskog delanja na osnovu kog neoliberalni upravljački režim modifikuje institucionalno okruženje. Dakle, *homo economicus* nije model ljudske prirode i ne pretpostavlja nikakav skup ideja o „istinama” koje se nalaze u ljudskoj subjektivnosti. S obzirom na to, delanje *homo economicus*-a može beskrajno varirati u zavisnosti od modifikacije okruženja.

Možemo reći da postoji određena strukturalna homologija između *homo economicus*-a i „brige o sebi”, pošto „briga o sebi” podrazumeva formu subjektivnosti koja nije uslovljena nikakvom esencijom u prirodi pojedinca.⁵³ Briga o sebi je za Fukoa etički poželjan oblik subjektivnosti, jer, kao što tvrdi u intervjuu iz 1982, naš odnos sa sobom ne treba biti odnos identiteta već odnos „diferencijacije, kreacije i inovacije” (Foucault 1994b, 166). Mišljenje takvog oblika subjektivnosti postaje moguće u njegovom radu tek sa otkrićem neoliberalizma kao upravljačkog režima koji dimenziju subjektivnosti ostavlja autonomnom. Dakle, proučavanje neoliberalizma navodi Fukoa da pređe na treći oblik politizacije intelektualnog rada, u kom istražuje istoriju subjektivnosti i otkriva brigu o sebi kao etički ideal za političko delovanje nove ne-revolucionarne i ne-marksističke levice.

Na kraju se moramo osvrnuti na prirodu debate o Fukoovom odnosu sa neoliberalizmom.⁵⁴ Sojer (Stephen W. Sawyer) i Stajnmec-Dženkins (Daniel Stein-

---

je istraživao državu blagostanja kao režim upravljanja. Evald je tokom ranih sedamdesetih saradivao sa maoističkim organizacijama, ali se od osamdesetih distancira od njih i okreće neoliberalnoj ideologiji. U narednom periodu radio je kao konsultant za industriju osiguranja i za glavnu francusku organizaciju poslodavaca „Medef” (Dean 2016, 93).

⁵³ Ovu homologiju, takođe, uočava Dilts (Andrew Dilts) i tvrdi da postoji podudarnost između „neoliberalnog samopreduzimača” i „brige o sebi” u Fukoovom radu, ali u svom članku ne uzima u obzir uticaj društveno-političkog konteksta prilikom objašnjenja te podudarnosti (Dilts 2011, 132).

⁵⁴ Kako Eriksen (2003, 10) ističe, istraživanje istorije ideja govori o istraživaču koliko i o predmetu istraživanja.

metz-Jenkins) primećuju da se u pozadini ove debate krije svojevrsna refleksija savremene levice na sopstvenu istoriju. Prema njima, ova debata je podstaknuta finansijskim krahom 2008. i uzdizanjem radikalne desnice širom zapadne Evrope i severne Amerike. Levo orijentisani intelektualci su usled tih kriza podstaknuti na istraživanje istorije ideja koje su inspirisale dotadašnju levu politiku ne bi li pronašli inspiraciju za nove oblike političkog delovanja levice (Sawyer and Steinmetz-Jenkins 2019: XIX). Fukoova misao je pogodna za takva istraživanja, jer on predstavlja paradigmatičan primer intelektualca koji prelazi put od radikalnog maoiste do simpatizera neoliberalnih ideja i borca za individualnu autonomiju.

Ovakva motivacija za istraživanje Fukoovog odnosa prema neoliberalizmu je uočljiva u većini radova posvećenih toj temi. Din (Mitchell Dean) navodi da se Fukoov rad tokom sedamdesetih može videti kao primer napuštanja klasne politike i istraživanja nejednakosti kod levo orijentisanih intelektualaca u korist politika identiteta (Dean 2016, 109). Amsel (Jean-Loup Amselle) tvrdi da se u Fukoovom radu može videti trajektorija savremene levice, koja usled propasti pokušaja radikalne promene društva 1968. menja fokus sa klasne politike na politiku fokusiranu na seksualne, rodne i druge manjine⁵⁵ (Amselle 2016, 169).

Radove koji čine ovu debatu Sojer i Stajnmec-Dženkins smeštaju u širi korpus istraživanja promena na levisi u drugoj polovini dvadesetog veka, zbog kojih ona prestaje da se fokusira na klasnu borbu⁵⁶ (Sawyer and Steinmetz-Jenkins 2019: XIX). Naš pokušaj da mesto neoliberalizma u Fukoovom radu i njegov zaokret ka proučavanju subjektivnosti istražimo kroz uticaj društveno-političkog konteksta i Fukoovog političkog angažovanja definitivno smešta ovaj članak u taj korpus. Takođe, fokusirajući se na uticaj konteksta, pokazali smo da je za objašnjenje njegovog afiniteta prema neoliberalizmu potrebno razumevanje širokog spleta kompleksnih istorijskih faktora. Nadamo se da će naš rad tim putem doprineti ovom korpusu istraživanja.

---

⁵⁵ Fukoova misao i ličnost su takođe u poslednjoj deceniji postali predmet istraživanja i kritike kod desno orijentisanih intelektualaca. Na primer, česta je meta napada kanadskog psihologa i medijske ličnosti Džordana Pitersona (Jordan Peterson), koji tvrdi da su njegove ideje glavna inspiracija savremenoj „politički korektnoj levisi” (https://www.youtube.com/watch?v=NBFSDD_5tiE 22.11.2017). Takođe, francuski konzervativni filozof Gaj Sorman (Guy Sorman) je u intervjuu 2020. godine izjavio da je Fuko tokom svog boravka u Tunisu koristio usluge dečije prostitucije, što je kasnije povukao. Ipak, ova izjava je izazvala oštru reakciju javnosti, usled čega je Fuko postao najnovija žrtva fenomena popularno nazvanog „kultura otkazivanja” (cancel culture) (<http://www.telospress.com/must-we-cancel-foucault/> 10.05.2021).

⁵⁶ Za primere nekih od monografija koje Sojer i Stajnmec-Dženkis navode kao delove ovog korpusa vidi Andreson 2011, Rodgres 2012, Lilla 2017.

Zaključak

U ovom članku smo težili da, istražujući uticaj društveno-političkog konteksta na Fukoov rad, ponudimo moguće objašnjenje njegovog odnosa prema neoliberalizmu, kao i potonjeg zaokreta ka istraživanju subjektivnosti. Spoj između konteksta i intelektualnog rada smo pronašli u Fukoovom političkom angažovanju. Naime, iako je tvrdio da „piše kako ne bi imao lice” (Fuko 1998a, 22) i isticao kako bi voleo da se knjige čitaju bez obaziranja na autora (Foucault 1996b, 454), u našem istraživanju smo ustanovili da se promene u Fukoovom radu mogu dovesti u snažnu vezu sa njegovim političkim aktivnostima i ubeđenjima. Kao što Berent primećuje, i pored idiosinkratičnosti njegove misli, Fukoov rad se ipak najbolje može razumeti ako se uzmu u obzir društvene promene u kontekstu u kom je stvarao (Berent 2016, 60).

S obzirom na to da su njegove ideje imale uticaj na manje-više celokupan korpus društvenih i humanističkih nauka, ovaj rad se može videti ne samo kao doprinos izučavanju istorije dvadesetovekovne levice već i kao doprinos istoriji savremene humanistike. Tačnije, naše istraživanje Fukoovog odnosa prema neoliberalizmu i zaokreta ka proučavanju subjektivnosti može se videti kao doprinos istraživanju odnosa između društveno-humanističkih nauka i političkog angažovanja u dvadesetom veku. Istraživanje tog odnosa na primeru misli Mišela Fukoa može doprineti ponovnom osmišljavanju integracije naučnog rada i progresivne politike, ukazujući na moguće opasnosti koje ta integracija može doneti.

Reference

- Amselle, Jean-Loup. 2016. “Michel Foucault and the Spiritualization of Philosophy”. In *Foucault and Neoliberalism*, edited by Daniel Zamora and Michael C. Behrent, 162–171. Cambridge: Polity Press.
- Andreson, Perry. 2011. *The New Old World*. London: Verso.
- Audier, Serge. 2015. “Neoliberalism Through Foucault’s Eyes”. *History and Theory* 54: 404–418. <https://doi.org/10.1111/hith.10768>
- Balibar, Étienne. 1994. “Subjection and Subjectivation”. In *Supposing the Subject*, edited by Joan Copjec, 1–15. New York: Verso.
- Beaulieu, Alain. 2010. “Towards a liberal Utopia: The connection between Foucault’s reporting on the Iranian Revolution and the ethical turn”. *Philosophy and Social Criticism* 36 (7): 801–808. <https://doi.org/10.1177%2F0191453710372065>
- Becker, Gary S, François Ewald and Bernard E. Harcourt. 2012. “Ewald on Foucault on Becker: American Neoliberalism and Michel Foucault’s 1979 ‘Birth of Biopolitics’ Lectures”. Coase-Sandor Institute for Law and Economics Working Paper no. 614.
- Behrent, Michael C. 2009. “Liberalism without Humanism: Michel Foucault and the Free Market Creed, 1976–1979”. *Modern Intellectual History* 6 (3): 538–569. <https://doi.org/10.1017/S1479244309990175>

- Behrent, Michael C. 2016. "Liberalism without Humanism: Michel Foucault and the Free-Market Creed, 1976–1979". In *Foucault and Neoliberalism*, edited by Daniel Zamora and Michael C. Behrent, 33–69. Cambridge: Polity Press.
- Berlin, Isaiah. 1994. *Russian Thinkers*. New York: Penguin Books.
- Christofferson, Michael Scott. 2004. *French Intellectuals Against the Left*. New York: Berghahn Books.
- Christofferson, Michael Scott. 2016. "Foucault and New Philosophy: Why Foucault Endorsed André Glucksmann's The Master Thinkers". In *Foucault and Neoliberalism*, edited by Daniel Zamora and Michael C. Behrent, 16–32. Cambridge: Polity Press.
- Cotoi, Călin. 2011. "Neoliberalism: a Foucauldian Perspective". *International Review of Social Research* 1 (2): 109–124. <http://dx.doi.org/10.1515/irsr-2011-0014>
- Čomski, Noam i Mišel Fuko. 2011. *O ljudskoj prirodi: pravda protiv moći*. Loznica: Karpos.
- Dean, Mitchell. 2015. "Foucault Must Not Be Defended". *History and Theory* 54: 389–403. <https://doi.org/10.1111/hith.10767>
- Dean, Mitchell. 2016. "Foucault, Ewald, Neoliberalism, and the Left". In *Foucault and Neoliberalism*, edited by Daniel Zamora and Michael C. Behrent, 91–118. Cambridge: Polity Press.
- Dean, Mitchell, Daniel Zamora. 2021. *The Last Man Takes LSD: Foucault and the End of Revolution*. London: Verso Books.
- Dilts, Andrew. 2011. "From 'Entrepreneur of the Self' to 'Care of the Self': Neo-liberal Governmentality and Foucault's Ethics". *Foucault Studies*, no. 12, 130–146. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i12.3338>
- Dos, Fransoa. 2016. *Istorija strukturalizma 1: Polje znaka: 1954–1966*. Loznica: Karpos.
- Drajfus, Hjubert L. i Pol Rabinov. 2017. *Mišel Fuko: Iza strukturalizma i hermeneutike*. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Drezner, Daniel W. 2014. "Why Michel Foucault is the libertarian's best friend". *The Washington Post* 11. december 2014. <https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2014/12/11/why-michel-foucault-is-the-libertarians-best-friend/>
- Elden, Stuart. 2016. *Foucault's Last Decade*. Cambridge: Polity Press.
- Elden, Stuart. 2017. *Foucault: The Birth of Power*. Cambridge: Polity Press.
- Elden, Stuart. 2021. *The Early Foucault*. Cambridge: Polity Press.
- Eribon, Didier. 2014. *Mišel Fuko: Biografija*. Loznica: Karpos.
- Eriksen, Trond Berg. 2013. *Šta je istorija ideja?* Loznica: Karpos.
- Erlenbusch–Anderson, Verena. 2018. *Genealogies of Terrorism, Revolution, State Violence, Empire*. New York: Columbia University Press.
- Flynn, Thomas. 2006. *Existentialism: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Foucault, Michel. 1988. "Social Security". In *Michel Foucault: Politics, Philosophy, Culture, Interviews and Other Writings 1977–1984*, edited by Lawrence D. Kritzman, 159–177. New York: Routledge.
- Foucault, Michel. 1994. "Sex, Power, and the Politics of Identity". In *Ethics, Subjectivity and Truth*, edited by Paul Rabinow, 163–174. New York: The New Press.
- Foucault, Michel. 1996a. "The Ethics of the concern for the Self". In *Foucault Live (Interviews 1961–1984)*, edited by Sylvère Lotringer, 432–449. New York: Semiotext(e).

- Foucault, Michel. 1996b. “An Aesthetics of Existence”. In *Foucault Live (Interviews 1961–1984)*, edited by Sylvère Lotringer, 450–453. New York: Semiotext(e).
- Foucault, Michel, 1996c. “The Return to Morality”. In *Foucault Live (Interviews 1961–1984)*, edited by Sylvère Lotringer, 465–473. New York: Semiotext(e).
- Foucault, Michel. 2016a. “The Great Rage of Facts”. In *Foucault and Neoliberalism*, edited by Daniel Zamora and Michael C. Behrent, 172–177. Cambridge: Polity Press.
- Foucault, Michel. 2016b. *About the Beginning of the Hermeneutics of the Self*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel and Madeleine Chapsal. 2020. “Interview with Madeleine Chapsal”. *The Journal of Continental Philosophy* 1 (1): 29–35. <https://doi.org/10.5840/jcp2020876>
- Frank, Manfred. 1989. *What is Neostructuralism*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Fuko, Mišel. 1971. *Riječi i stvari*. Beograd: Nolit.
- Fuko, Mišel. 1980. *Istorija ludila u doba klasicizma*. Beograd: Nolit.
- Fuko, Mišel. 1982. *Istorija seksualnosti: Volja za znanjem*. Beograd: Prosveta.
- Fuko, Mišel. 1988a. *Istorija seksualnosti: Korišćenje ljubavnih užitaka*. Beograd: Prosveta.
- Fuko, Mišel. 1988b. *Istorija seksualnosti: Staranje o sebi*. Beograd: Prosveta.
- Fuko, Mišel. 1997. *Nadzirati i kažnjavati*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Fuko, Mišel. 1998a. *Arheologija znanja*. Beograd: Plato.
- Fuko, Mišel. 1998b. *Treba braniti društvo*. Novi Sad: Svetovi.
- Fuko, Mišel. 2003. *Hermeneutika subjekta*. Novi Sad: Svetovi.
- Fuko, Mišel. 2005. *Rađanje biopolitike*. Novi Sad: Svetovi.
- Fuko, Mišel. 2012. *Moć/znanje*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Fuko, Mišel. 2010a. „Niče, genealogija, istorija”. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, uredio Mladen Kozomara, 59–88. Beograd: Fedon.
- Fuko, Mišel. 2010b. „Istina i moć”. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, uredio Mladen Kozomara, 140–167. Beograd: Fedon.
- Fuko, Mišel. 2010c. „Razgovor sa Mišelom Fukoom”. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, uredio Mladen Kozomara, 168–243. Beograd: Fedon.
- Fuko, Mišel. 2010e. „Prašina i oblak”. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, uredio Mladen Kozomara, 281–313. Beograd: Fedon.
- Fuko, Mišel. 2010f. „Šta je prosvetćenost?”. U *Mišel Fuko: Spisi i razgovori*, uredio Mladen Kozomara, 412–433. Beograd: Fedon.
- Fuko, Mišel. 2014. *Bezbednost, teritorija, stanovništvo*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Fuko, Mišel. 2017. „Dva ogleda o subjektu i moći”. U *Mišel Fuko: Iza strukturalizma i hermeneutike*, Hjubert L. Drajfus i Pol Rabinov, 286–309. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Fuko, Mišel. 2018. „Šta je kritika?”. U *Šta je kritika?*, uredili Adriana Zaharijević i Predrag Krstić, 35–92. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Glucksman, André. 1980. *The Master Thinkers*. Brighton: The Harvester Press Limited.
- Green, Elliot. 2016. “What are the most-cited publications in the social sciences (according to Google Scholar)?”. *LSE Impact Blog*. Postavljen 12. maj 2016. <https://>

- blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2016/05/12/what-are-the-most-cited-publications-in-the-social-sciences-according-to-google-scholar/#author
- Gutting, Gary. 2005. "Introduction: Michel Foucault: A User's Manual". In *The Cambridge Companion to Foucault*, edited by Gary Gutting, 1–28. New York: Cambridge University Press.
- Karlsen, Mads Peter and Kaspar Villadsen. 2014. "Foucault, Maoism, Genealogy: The Influence of Political Militancy in Michel Foucault's Thought". *New Political Science* 37 (1): 1–27. <https://doi.org/10.1080/07393148.2014.945251>
- Kelly, Mark G. E. 2021. "Must We Cancel Foucault?". *Telos* 10. maj 2021. <http://www.telospress.com/must-we-cancel-foucault/>
- Koopman, Colin. 2013. *Genealogy as Critique: Foucault and The Problems of Modernity*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Lagasnerie, Geoffroy de. (2011) 2020. *Foucault Against Neoliberalism?* New York: Rowman & Littlefield.
- Lemke, Thomas. 2001. "'The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality". *Economy and Society* 30 (2): 190–207. <https://doi.org/10.1080/03085140120042271>
- Lilla, Mark. 2017. *The Once and Future Liberal: After Identity Politics*. New York: Harper.
- Lévy, Bernard–Henri. 1979. *Barbarism with a human face*. New York: Harper & Row Publishers.
- Lošonc, Alpar. 2009. *Moć kao društveni događaj*. Novi Sad: Adresa.
- Lošonc, Alpar. 2014. „Problematizacija politike sadašnjosti: Od liberalizma do neoliberalizma (kritička rekonstrukcija Foucaultovog opisa neoliberalizma)". *Holon* 4 (2): 259–285. <https://hrcak.srce.hr/132028>
- Milić, Novica. 2020. *Politička naratologija*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Miller, James. 1993. *The Passion of Michel Foucault*. New York: Simon & Schuster.
- Miller, Peter and Nikolas Rose. 2008. *Governing the Present*. Cambridge: Polity Press.
- Nealon, Jeffrey, T. 2008. *Foucault Beyond Foucault: Power and Its Intensifications Since 1984*. Stanford: Stanford University Press.
- Olsen, Mark. 2004. "Foucault and Marxism: rewriting the theory of historical materialism". *Policy Futures in Education* 2(3): 454–482. <https://doi.org/10.2304/pfie.2004.2.3.3>
- Paras, Eric. 2006. *Foucault 2.0: Beyond Power and Knowledge*. New York: Power Press.
- Pestaña, José Luis Moreno. 2011. *Foucault, la gauche, et la politique*. Paris: Textuel.
- Peterson, Jordan. 2017. *Campus Indoctrination: The Parasitization of Myth*. Jordan B. Peterson. YouTube video. https://www.youtube.com/watch?v=VJMy_BWD-3CI&t=1766s
- Petković, Krešimir. 2018. *Istina kao kušnja*. Zagreb: Plejada.
- Rodriges, Daniel. 2012. *Age of Fracture*. Cambridge: Belknap Press.
- Sawyer, Stephen W. and Daniel Steinmetz-Jenkins. 2019. Introduction to *Foucault, Neoliberalism, and Beyond*, edited by Stephen Sawyer and Daniel Steinmetz-Jenkins, VII–XII. New York: Rowman & Littlefield.
- Strozier, Robert M. 2002. *Foucault, Subjectivity and Identity*. Detroit: Wayne state University Press.

- Tse-Tung, Mao. 2007. *On Practice and Contradiction*. London: Verso Books.
- Urošević, Milan. 2021a. „Pravila praksi: O metodologiji u radu Mišela Fukoa”. *Etnoantropološki problemi* 16 (1): 283–302. <https://doi.org/10.21301/eap.v16i1.12>
- Urošević, Milan. 2021b. „Samopomoć kao tehnologija sopstva: Analiza diskursa savremenih priručnika za samopomoć” Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Velinov, Marija. 2018. “Integrated Foucault: Another Look at Discourse and Power”. *Philosophy and Society* 29 (4): 533–544. <https://doi.org/10.2298/FID1804533V>
- Wade, Simeon. 2019. *Foucault in California*. Berkeley: Heydey.
- Zamora, Daniel. 2014. “Can We Criticize Foucault?”. *Jacobin* 12. oktobar 2014. <https://www.jacobinmag.com/2014/12/foucault-interview/>
- Zamora, Daniel. 2016. “Introduction: Foucault, the Left, and the 1980s”. In *Foucault and Neoliberalism*, edited by Daniel Zamora and Michael C. Behrent, 11–15. Cambridge: Polity Press.
- Žižek, Slavoj. 1982. „...automat koji za sobom povlači duh, a da ovaj na to i ne misli”. *Delo* 28 (8–9): 145–157.

Milan Urošević

Institute for Philosophy and Social Theory,
University of Belgrade, Serbia
milan.urosevic@instifdt.bg.ac.rs

*Politics and Theory – „Three Forms of Politicization of Method”,
Neoliberalism and The Turn Towards Studying Subjectivity
in The Work of Michel Foucault*

This paper explores the place neoliberalism has in Foucault’s opus and the reasons he turned to studying subjectivity in the latter part of his career. We will follow the thematic, theoretical, and methodological changes in Foucault’s work and show how they relate to the social context. We will claim that Foucault, due to his political engagement, gives a political dimension to his work by putting it in the service of political goals. The article starts by researching how the social context influenced the beginnings of Foucault’s work in order to show how even then the changes in the French political scene influenced his thought. Afterwards we move on to the period after the rebellion of 1968 when Foucault was working with radical Maoist organizations. It is here that we find the first form of politicization of his intellectual work. We argue that due to the conflict between progressive French intellectuals and the „Communist party of France” in the second half of the 1970s Foucault turned to studying the history of liberalism in order to find a conceptual framework for a new non-communist left politics. This can be seen as a second form of politicization of his intellectual work and Foucault’s study of neoliberal ideas can be located here. We claim that

since this research is placed at the very end of his history of governmentality it is here that Foucault found a conceptual framework suitable for a new left politics. For him this politics would be based on the pursuit of an ever greater autonomy of the individual and his subjectivity. Therefore, after studying neoliberalism Foucault turns to studying subjectivity which we understand as a third form of politicization of his intellectual work. We argue that he conceptualized the „care for the self” as a form of subjectivity which is supposed to play the role of an ethical ideal for a new left politics. The paper concludes with a segment in which we contrast our claims with the claims of other authors that studied Foucault’s relation to neoliberalism and his turn towards studying subjectivity.

Key words: neoliberalism, subjectivity, intellectuals, theory of governmentality, homo economicus, social context, history of ideas

*Politique et théorie – „trois formes de politisation de la méthode”,
néolibéralisme et le virage vers l’étude de la subjectivité
dans le travail de Michel Foucault*

Dans ce travail nous explorons les facteurs qui ont influencé le choix que fait Foucault du néolibéralisme comme objet de recherche et les facteurs qui l’ont amené au début des années quatre-vingt à se tourner vers l’étude de la subjectivité. Le principal objectif de notre recherche sera de relever l’influence du contexte socio-politique sur le travail de Foucault. Nous montrerons que cette influence peut être relevée depuis les tous débuts de son travail, et que Foucault dès les années soixante-dix „politise” explicitement ses entreprises de recherches. Sous la politisation nous sous-entendons la subordination du travail intellectuel à des fins politiques et soutenons que son étude du néolibéralisme se place dans le cadre des recherches sur l’histoire du libéralisme, ce dans quoi s’investit Foucault en raison de son engagement politique dans la seconde moitié des années soixante-dix. Nous allons soutenir que c’est dans le néolibéralisme qu’il trouve le cadre idéal pour la nouvelle politique de gauche qui aspirerait à l’acroissement de l’autonomie individuelle. Puis nous allons mettre en évidence que l’étude de l’histoire de la subjectivité faite par Foucault au cours des années quatre-vingt peut être considérée comme une recherche du cadre éthique pour cette politique. Nous finissons notre étude par une comparaison de notre recherche avec des recherches d’autres auteurs qui se sont penchés sur ces aspects du travail de Foucault.

Mots-clés: néolibéralisme, subjectivité, intellectuels, théorie de la gouvernamentalité managériale, homo economicus, contexte social, histoire des idées

Primljeno / Received: 3.02.2022

Prihvaćeno / Accepted for publication: 6.05.2022